



Առ այժմ կարելի էր ասել որ 1662-ին առաջ Դաւրիթեցի այս Աւետարանը տեսած եւ յիշատակարանը արտագրած է Սպահանի Նուր Զուլայիին մէջ:

1958-ին Լոնտոնէն Հանրածանօթ անգլիական գրաւմաճառատուն մը ինծի կ'իմացնէր երկու ձեռագիրներ ձեռք բերած ըլլալը, որոնք ինծի կը զրկէր թղթատարով: Երկուքն ալ Աւետարաններ էին, մին ԺԸ Դաւրէն որ գրատան վերադարձուցի, իսկ միւսը իմ ձեռագրաց Հաւաքածոյիս թիւ 65 Աւետարանն էր, նոյն այն Աւետարանը՝ որ Դաւրիթեցի տեսած էր Սպահանի մէջ 1662-ին առաջ եւ յիշատակարանը օրինակելով օգտագործած էր «Պատմութեան» մէջ, զոր քիչ վերջը յառաջ բերինք:

Թիւ 65 Աւետարանն ունի 376 թերթ: Ծաւալ՝ 14×18.4, Հաստութիւնը՝ 6.5 սմ.: Երկրան, ընդեր ընդրգրով, էջին 17 տող զրուութիւն մըն է, ստորին լուսանցքին Համարաբառեալ: Նիւթը՝ սոկուն տեղական թուղթ: Գեղեցիկ կազմը զրուութեան ժամանակակից է: Շաղկապակաւ զրույժազարդ կաշեպատ տախտակ կազմին Ա երեսը, կը ներկայացնէ տաղմանը կազմուած Հիւսկենկար գեղեցիկ խաչ մը, եւ ժամանակին ունեցեր է խոշոր արծաթ խաչ մը եւ բազմաթիւ խոշոր կլիսագունդ արծաթ զամեր: Բ կողքը նոյնպէս տաղադրուած Հիւսկենկար, զարդարուած է եւ ունեցած է ինչ որ արծաթ զարդեր օրոնք այժմ կը պակսին երեք կազմական թուկերուն եւ առնոց ճարմանդներուն հետ: Կր պակսի նաեւ թերթեզերքի կազմափակը, Փակ վիճակի մէջ ձեռագրին վերի եւ վարի թերթեզերքները ունեցեր են սեւ եւ կարմիր զարդաբանք, որոնք հետքերը միայն մնացեր են: Զեռագրին Հանգամանքը լաւ է այժմ: Կազմին կոնսիլը կողքերուն առանցքը վերէն վար ճախած են եւ այժմ արուեստական Հեղուկ-կաշիով ամրացուած եւ փալանով: Մաշտն է կողքերուն արտաքին անկիւններուն կաշին, որով տախտակը կ'երեւի, Նուրը դիպակ միջոցին կտրոնէր, կատառնն ձեռագրէր ներսէն: Կ'երեւի դնեցեր է ժազաղաթ պահպանակներ, այժմ Հանուած,

ինչպէս նաեւ թերթ մը՝ որ կը պարունակէր Կարպիանոսի նամակին՝ սկիզբը իր խորանով եւ մանրանկարով:

Յիշատակարանը, որուն սկզբնական մասը Հոս չենք արտագրեր, կ'ըսէ. «Ուստի եւ տեսեալ գտարայս ամնաւ փրկագործութեան խորհուրդ. սքրասէր եւ բարեմիտ. հեգանգի եւ առաքինի կոթատուն Աստուածատուր: Եւ եռափափագ ըզմամբ, ստացաւ գաւրք աւետարան» յիշատակ իւրն եւ ծընօղացն իւրոց: Պետրոսի եւ Խաբուն Մէլիքի: Եւ հօրեղբարն իւրոյ՝ Յովաննիսի եւ կիմակցին իւրոյ էղիլ Մէլիքին: Եւ արդոց օնացաւ. Տէր Գրիգոր հպակոպասին եւ Թադսի: Եւ Մէլէքաղի: Եւ դստերացն, Շաքար Խաբունին: Եւ Նարինի: Եւ ամենայն արեան մերձաւորացն իւրոց. կենդանեացն եւ համգացեցեացն: Եւ արդ՝ եւ յետինս ի բանականաց՝ եւ առաջինս ի չարասիրաց. եւ անմաստս ի զրչաց Գրիգոր: Եւ որպէս գրիգորն՝ արքուն լսի: Եւ այսպէս եւ եւ արքանցեալ եւ ի գանգամ չարիս՝ եւ միրիսեալ ի դէմ ամենայն բարեաց...:

«Արդ՝ գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի թուակնիս Հայոց Զ (Քրիստոս) ԶԸ (1430) ձեռամբ Գրիգորի սուտ ամուսն կրօնաւորի: անմաստ» եւ այսմար գրչի: Գի իմ անբնդունակ գովով յարուստ գրութեան: Այլ եւ բազում մեղաց ցնարիւք պաշարեալ եւ շրջապատեալ, այլ ըստ կարի մերում գար պարգեւաց մեզ շնորհարաշիս հոգին. բազում տշխատութեամբ գրեցաւ. ամարժան յամենայնի եւ ամէն չարեօք շաղայնեալ անուա՛ք՝ ի վաճառ որ կոչի Արգիւսն: Ընդ հովանեաւ մօրս լուսոյ սուրբ Աստուածածնի եւ սուրբ Կարապետի, եւ սուրբ Յարութեան. եւ սփանելիագործ սուրբ մըշանի՝ որ Կտրմիրակն կոչի: Եւ Տէր Յուսկան որդւոյ՝ սուրբ գերեզմանի: Ի հայրապետութեան Լուսաւորչի, բանգի յայսմ ամի վերացեալ եղեւ սուրբ Աջն ի Սըսոյ՝ եւ ոչ կայր կաթաղիկոս: Ի յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս՝ տիեզերալոյս՝ եւ աստուածաբան վարդապետին Մըկրտչի, որ յայսմ ամի փոխեցաւ առ ամենկալին իւր բրիտառոս. որոյ յիշատակն արքանութեամբ եղիցի: Եւ հայ-

բաղադրված սրբատեղի և բարեմիտ կրա-  
նաւորին Յովանիսի, եւ հեգաֆագի՝ եւ խաչ  
բնդ ուս փիլիսոփայի Յակոբի. հոգեւոր  
հօրս մերոյ: Եւ այլ միեղէն եղբարցս, գոր-  
տեր աստուած համգուցանէ զսոսա յարքա-  
յութեամ իւրում, գիշար փարաճօփն հոսն-  
դերս եւ իւրեանց ծնողաւն Ամէն...:

«Դարձեալ յերեսս անկեալ աղայեմ յի-  
շել ի բարին քրիստոս. գերիցս երգանիկ, եւ  
գերանաշնորհ վարդապետն Մկրտիչ, գեռ-  
գեւոր ծնողն իմ եւ զուսուցիչն. որ բազում  
աշխատութեամբ ուսոյց ինձ գիր, գոր տեր  
աստուած ընդ միայն հազարապատիկ պար-  
գեւեցէ մեա զվարձս փոխարինին ի կեանս  
յաւիտեանակամ՝ աւելն: Ընդ մասին յիշել ի  
քրիստոս աղայեմ գրարի կրանաւորն ըզ-  
Միմաս. որ երպինքսին եւ իրանգերանց գը-  
նով գարդարեաց գաւետարանս գոր տեր  
աստուած գարդարեաց գեոգի նորս եւ ըզ-  
ծնողացն իւրաց: Այլ եւ աղայեմ յիշել ի բը-  
րիստոս զանկատն գծողս՝ եւ գեղարայրն  
իմ զՄկրտիչ. եւ զծնողսն իմ զԱթաբէկն՝  
եւ զՍայիդընանն, եւ զհօրեղբարսն իմ զԱ-  
միրբէկն եւ զաւեմայն արեան մերձաւորսն  
իմ: Եւ որ յիշէ եւ ինքն յիշեալ լիցի ի բը-  
րիստոսն աստուծոյ մերոյ՝ որ է արքինեալ  
յաւիտեանս:

«Ընդ մասին աղայեմ յիշել ի բարին բը-  
րիստոս. գերիցս երգանիկ. եւ գերանաշնորհ  
վարդապետն Մկրտիչ. գառացնորդ լման  
սուրբ ուխտիս. եւ գեղարայրն իւր զՍտեփա-  
նոս. գգաջ փիլիսոփայն. եւ գծնաւզսն  
իւրեանց, եւ որ յիշէ ինքն յիշեալ լիցի ի  
քրիստոսն աստուծոյ մերոյ Ամէն»: Սիւնա-  
կին տակ մանրատառ՝ «Ամանգաղիքում մո-  
ռացել էի»: Անշուշտ վերջին յիշատակո-  
թեան մասին է եղած ակնարկութիւնը:

Նախ գիտել տանք որ Առաքել Դարբի-  
ժեցի յիշատակարանին այս մասն իսկ որ  
գործածած է՝ ամբողջական չէ եւ շատ կըր-  
նատած է: «Թուականն» կարդացել է  
«քաւիս», եւ իր տեսած ատեն յիշատակա-  
րանին թուականին Ձ գիրը չէր քերթուած  
կամ քերթել փորձուած, ըստ երեւոյթին  
ձեռագիրը աւելի չին ցոյց տալու համար  
վերջին ժամանակներու ուղէ: Եւ չարագործ  
ձեռքէ մը:

Յուսկի է որ յիշատակարանը մանրա-

մասնութիւն չի տար թէ որո՞ւ կողմէ եւ  
ինչպէ՞ս «այսմ ամի վերացեալ եղև սուրբ  
Անն ի Սըսայ» եւ ոչ կայր կարդալիկոս: Ար-  
դարեւ 1439ին մեռած կը նկատուի Կոստան-  
դին Վահագի Սոյո կաթողիկոսը, ըստ Օր-  
ոսանեանի՝ Սպարլէն տառէ (ամսաթիւն չէ  
սրբուած): Իրեն յաջորդած է նոյն տարուան  
վերջերը Գրիգոր Մուսարէկեանց, որովհե-  
տեւ Նոյեմբեր 7ին Կաֆա գրուած ձեռագրի  
մը յիշատակարանին մէջ կը յիշուի իբր  
կաթողիկոս Սոյո: Ուրեմն մեր թիւ 65 այս  
Աւետարանը գրուած ըլլալու է Կոստանդին  
Վահագիի մահուն եւ Գրիգոր Մուսա-  
րէկեանցի ընդունութեան (Ապրիլ 20էն վերջ  
եւ Նոյեմբեր 7էն առաջ) միջեւ. ատեն մը:  
Գարով Աջին անհետացման (յիշատակագրե-  
րէնէն ոմանք զողջուած կը նկատեն) մեր  
թիւ 65 Աւետարանը տարակոյս չի թողուր  
որ 1439ին «անհետացած» էր ան: 1441էն  
յիշատակարան մը կը վկայէ որ Աջին ան-  
հետացման («ոչ գիտեմք թէ գողացա՞ն, ոչ  
գիտեմք ինքզինքն ծածկեց») պատճառաւ  
զգլարաւորկոս Գրիգոր բազում չարչարե-  
ցին. եւ այլ եպիսկոպոսք ընդ նմա վստն Ա-  
ջին Լուսաւորչին՝ եւ ոչ գտին գնա: Թէ  
ինչո՞ւ Գրիգոր կաթողիկոսը եւ իրեն հա-  
մարձ հպիսկոպոսներ չարչարեցին Աջին  
անհետացման պատճառաւ, կարելի է գու-  
շակել: Գրիգոր Մուսարէկեան մերժեց իջ-  
միածին փոխադրուելը կաթողիկոսութեան  
հետ (Թովմա Մեծոփեցիի եւ իր համարձե-  
ներուն ցանկութեամբ) ինքն ալ էլ միածին  
անցնել իբր կաթողիկոս:

Մենք հոս անտարակոյս նպատակ չու-  
նինք Աջին «անհետացման» եւ կաթողիկո-  
սական պատմութեամբ զբաղելու: Նիւթը  
շահեկան է սակայն: Կաթողիկոսական փո-  
խադրութեան զլիսաւոր պատճառը կրօնա-  
կան ըլլալէ աւելի մղուած էր քաղաքական-  
անտեսական պատճառներէ:

Գարիթեցիի տեսած եւ այժմ իմ հա-  
ւաքման թիւ 65 Աւետարանին գրիչը Գրե-  
գոր «սուսանուն կրօնաւոր» բազմապա-  
տակ գրիչ մըն է, որ մեր օրերուն գրողներէ  
չփոթեաւ է՝ համարուեալ ուրիշ գրիչներու  
հետ: Օրեման, Փիլղառնէման գրիչ՝ Գիո-  
թած է Զորթան՝ կոչուած Գրիգոր վարդա-  
պետին հետ («Նոստրք Հայոց», թիւ 192՝

յիշատակարան)։ Շփոթած է նաև Լեւոն Պաշկեան, եւ «ծաղիկոյ» նկատած է Օր. Սիրարփի Տէր Ներսէսեան։

Մեր Աւետարանին գրիչ «Գրիգոր սուտանուն կրօնաւոր»ը կը յիշէ իր հայրը՝ Աթաբէկ եւ մայրը՝ Սայիլըհան (Անառեանին անծանօթ)։ Կը յիշէ նաև եղբայր մը՝ Մկրտիչ։ Ինքը նոյնն է Գրիգոր Աթաբէկեանցի եւ Գրիգոր Բերկրեցիի հետ։ Իրմէ ինծի ծանօթ հնագոյն ձեռագիրը Երուսղէմի մեր վանքին հաւաքման թիւ 2479 Շարակ-նոցն է, գրեալ Արգեան, այսինքն նոյն այն վայրը ուր գրուած է մեր թիւ 65 Աւետարանը։ 1437 թուին այս Շարականը գրուած է Գրիգոր զպրի համար։ Հոս ալ վանքին առաջնորդ կը յիշուի Մկրտիչ վարդապետը։ Փերդալէմեան կը յիշէ 1432ին գրուած Մաշտոց մը, ուր սոյն Մկրտիչ վարդապետը կը յիշէ «եւ Գրիգոր դպիրն» որ համապատասխան ստատուարէ, եւ գնդապիւս իւր զՄկրտիչ անմիջ» որ անտարակոյս Գրիգոր գրիչ Աթաբէկեաց Բերկրեցին է եւ իր եղբայրը Մկրտիչ («Նոտարք Հայոց», թիւ 102։ Փերդալէմեան անդ թիւ 3 ծանօթութեան մէջ այս Գրիգորը նոյնացուցած է Զորքան կոչուած Գրիգոր վարդապետին հետ, որ ճիշդ նոյնացում չէ)։

Իրն է 1466էն Երեւանի Մատենադարանին թիւ 9858 Աւետարանը, նոյնպէս գրուած Արգեւան, անդ, որուն յիշատակարանին մէջ ինքզինք կը կոչէ հօրը անուամբ Աթաբէկեաց։ Աւետարանին ստացողն է մեծաւամբա եւ բազմաբղիւն Մինաս ծաղիկոյ կամ նկարող, որուն մասին՝ քիչ վերջ իր կարգին։ 1466 յիշատակարանը հրատարակելով, Լ. Պաշկեան («Յիշատակարաններ», 1481-1500) հատորին անձնանուններու շարքին սխալ նոյնացում կ'ընէ եւ տարբեր անձ է նկատէ թիւ 21 Գրիգորէն, եղբայր Մկրտիչ վարդապետ Արգեւանցիէն, մինչ նոյն անձն է՝ այսինքն Գրիգոր Աթաբէկեաց Բերկրեցին։

1470ին վաստակաւոր եւ համբաւաւոր գրիչ Յովհաննէս Մանկասարենց կը գրէ Շարական մը (Երեւանի թիւ 9739) իւր ճէշ, Մկրտիչ վարդապետ Արգեւանցիի համար, որ ըստ գրիչ զատ յիշատակ հոգոյ իւրոյ, եւ րաբնապշտ ծնողաց իւրոց՝ հօրն

Աթաբէկի եւ մօրն, եւ հարազատ եղբօրն՝ իմաստուն կրօնաւորին Գրիգոր վարդապետին» («Յիշատակարաններ», 1451-1480, թիւ 384)։ Այս Գրիգորն ալ մեր գրիչն է, Բերկրեցին։

1475էն Գրիգոր Աթաբէկեաց կը գրէ Աւետարան մը, որ 1879ին Փերդալէմեան տեսած էր Կարին, որ 1926ին մտած է Պոստրիկ (Միացեալ Նահանգներ) Ժողովրդական Գրադարանը, որուն յիշատակարանին մէջ կ'ըսուի. «Աստուածաբան եւ քաջ հոգետրն եւ մեծ րաբունապետն Մկրտիչ, եւ եռափափագ սիրով ... ետ գրիւ հարազատի իւրոյ» Գրիգորի անաթամի ... յիշատակ րարի ... ծնողաց իւրոց հօրն Աթաբէկին եւ մօրն Շահիգանի» («Յիշատակարաններ», 1451-1480, թիւ 478)։ Զարմանալի է որ Աթաբէկի կնոջ անունը հոս Շահիգան գրուած է, երբ առանց տարակոյսի Սայիլըհան է իմ թիւ 65 Աւետարանին յիշատակարանին մէջ։ Փերդալէմեան, որմէ արտասուրած է Լ. Պաշկեան, Շահիգան կարգացած է 1475 թուէն Աւետարանին մէջ։ Օր. Սիրարփի Տէր Ներսէսեան ալ նոյնը կարգացած կ'երեւի։ Նոյն ատեն ինչպէ՞ս կարելի է որ Երկու հարազատ եղբայրներ՝ մեկեւսա Մկրտիչ վարդապետ եւ Գրիգոր զրիւ՝ սրբալ զրեւ իրենց մօրը անունը։ Զեռարիս զրիւ՝ աւելի յերջը ինքզինք կը կոչէ «Գրիգոր Բերկրեցի»։ Օրիորդ Սիրարփի Տէր Ներսէսեան սոյն ձեռագրին եւ իր մանրանրկաներուն մասին գրած է յօդուած մը անգլերէն լեզուով The Boston Public Library Quarterly-ի մէջ, Յունիս 1950ին։ Յարկելի Օրիորդին ծանօթ եղած Լն միայն Գրիգոր Աթաբէկեաց Բերկրեցիի երկու ուրիշ ձեռագիրներու յիշատակարաններ, մին մեր թիւ 65ի յիշատակարանը եւ միւրը 1478էն Շարական մը, որուն մասին դեռ պիտի խօսիք։ Օր. Տէր Ներսէսեան կ'երեւի թէ 1475էն Աւետարանին մանրանկարչին աւանդը լքիտնալով՝ «գրիչը եւ մանրանկարչը Գրիգոր»ը Աթաբէկեաց Բերկրեցին կ'ընդունի «անտարակոյս» (էջ 10)։ Սակայն մենք գիտենք որ Գրիգոր Աթաբէկեացի զբաղւթեանց մանրանկարներուն գոնէ երկու հատը յիշատակութեամբ Մինաս Մաղկոյի են, եւ ոչ մէկ ատեն Գրիգոր իր ծաղ-

կող ըլլալուն մասին որեւէ յիշատակութիւն ունի: Երբ աւելի վերջ խօսիւր Մինաս Մաղկողի մասին, մենք պիտի կարենանք ըսել որ 1475էն այդ Աւետարանին ալ ծաղկողն ուրիշ մէկը չէ ԼԹԷ ոչ Մինաս ծաղկողն կարողը:

Վերջին գրչութիւնը Գրիգոր Աթաբէկեանց Բերկեցիի 1478ին գրուած Շարական մըն է, դարձեալ Արգելան, անդ, Մելքիսէթ արեղայի համար. «Սխալագիր գրիչ Գրիգոր Բերկեցի» կը յիշէ «գծեօգ իմ գլխալէկ եւ զՍայիքիանն (սպաղարուած ըրթալըհանն) եւ զպսակ գլխոյ իմոյ գիտալագետն իմ, զՄկրտիչ աստուածաբանն ըստուանայտն եւ զուսացիչն իմ գաղի եւ զգագ վարդապետն զՄկրտիչ» («Յուգակ Զեռագրաց Մշոյ եւ Շրջակայից», Թիւ 37): Ուրեմն պէտք է խորհիլ որ Փրիղայէմեանի հետեւելով Լ. Խաչիկեան եւ Հայր Հ. Ոսկեան (Վերջնայ ալ հետեւելով Օր. Սիրարփի Տէր Նիսէսեան) Գրիգոր Բերկեցիի մօրը անունը «Շահչեան» սխալ նշանակած են:

Գրիգոր Աթաբէկեանց Բերկեցի ունեցած է աշակերտներ, որոնցմէ մին՝ Բարթողմէոս կրօնաւոր՝ Մաղարդու վանքը իր գլխաւ Սաղմոսարանին մէջ, 1484ին, կը յիշէ «եւ զվարպետն իմ գտնի Գրիգոր Բերկեցի», որ այն ատեն 70ը անց պէտք է ըլլար եւ հաւանաբար ողջ: Ասկէ վերջ ալ եւս տեղեկութիւն չունինք իր մասին:

Տեսանք որ իր ուսուցիչը կը յիշէ Արգելանի վանքին առաջնորդ Մկրտիչ վարդապետը, որ չփոթելու չէ իր եղբոր՝ Մկրտիչ վարդապետ Աթաբէկեանց հետ: 1432ի Մաշտոցին յիշատակարանին մէջ Արգելանի վանուց առաջնորդ Մկրտիչ վարդապետն է որ կը յիշէ «եւ Գրիգոր դպիրն» որ համապատասխան պայտաւարէ, եւ գեղապարհ իւր զՄկրտիչ մանք»: Ուրեմն դոնէ 1432էն ի վեր, երբ Գրիգոր դպիր էր, կը սպասուէր Արգելանի առաջնորդ Մկրտիչ վարդապետին: 1437ին գրուած Երուսաղէմի Թիւ 2479 Շարականն ալ գրուած Գրիգոր Բերկեցիէ, ի Արգելան, «ի յառաջնորդութիւն սուրբ ուխտին հեգանագի եւ տիեզերալոյս Մկրտիչ վարդապետի»: Վերջապէս, կը յիշուի մեր Թիւ 65 Աւետարանին մէջ 1439ին Արգելան

գրուած «ի յառաջնորդութեան սուրբ ուխտին» տիեզերալոյս՝ եւ աստուածաբան վարդապետի Մկրտիչ: Եւ յայտն ամի փոխեցաւ առ անձկային իւր քրիստոս, որոյ յիշատակն աւրինալութեամբ եղիցի»: Գրիգոր գրիչ Բերկեցի կ'աւելցնէ աւելի վարդ. «Դարձեալ յերեսս անկեալ ազաշնմ յիշել ի քարին քրիստոս՝ գերիցս երջանիկ. եւ գեղախաղնորի վարդապետն Մկրտիչ: զհագեւոր ծնօց իմ եւ զուսացիչն. որ բագուս աշխատութեամբ ուսոյց իմն զիր (Հոս ծաղկելու կամ նկարելու բնաւ խօսք չկայ: Յ.Ք.), զոր տէր աստուած ընդ միոյն հազարապետիկ պարգեւեցէ նմա զվարճս փոխարինին ի կեանքն յաւիտեանակամ՝ ամեն»: Այսպէս, 1439ին կը մեռնի Մկրտիչ վարդապետ առաջնորդ Արգելանի վանքին, որ կոչուած է նաեւ Յուսկայ որդւոյ անուանով ալ: Ան կը յիշուի Երեւանի Թիւ 3876ին մէջ 1414ին իրը գրչին «խրատիչն իմ՝ զՄկրտիչ վարդապետ» երբ վանքին վանահայրն էր Մելքիսէթ: 1418ին գրուած Աւետարանի մը մէջ Յակոբ գրչին կը յիշուի «գերախաղաք հայրն մեր զՄկրտիչ վարդապետ, գառաւորն որ սուր ուխտիս, որ բագուս բանին մեզ պատմեալ եղին» (Փրիղայէմեան, «Նօտարք Հայոց», էջ 54-55): Յակոբ արեւելայ 1422ին Երեւանի Թիւ 5635 Աւետարանին մէջ կը խորհէ որ յիշուի «նաեւ գեղաւոր հայրն մեր և գառաւորն սուրբ ուխտին Տէր Յուսկայ որդւոյ՝ գերաւորն եւ գառաւորն աստուածաբանն ի հազարն սրբոյ զՄկրտիչ վարդապետ»: 1425ին Յակոբի գրած մէկ ուրիշ Աւետարանին մէջ ան կը յիշէ «զՄկրտիչ վարդապետ գառաւորն սուրբ ուխտիս»: 1435ին Թովմա Միծփեցի կը յիշէ «եւ զՄկրտիչ վարդապետ երաշխի ուխտին տէր Յուսկամ՝ գերիւն մեր» (Երեւանի Թիւ 1380): Խաչիկեան երկու տարբեր Մկրտիչներ նշանակած է իր Յիշատակարաններուն 1401-1450 իրաւորին անձնանուններու ցանկին մէջ կար Թիւ 36 եւ 108, մինչ նոյն անձերն են: Գրիգոր Աթաբէկեանց միշտ երախտագիտութեամբ կը յիշէ իր ուսուցիչ աչա Մկրտիչ վարդապետը Առաջնորդ Արգելանի, եւ նոյն իսկ 1478ին իր գրած Շարականին յիշատակարանին մէջ «եւ զուսացիչն իմ գաղի եւ զգագ վարդապետն զՄկրտիչ»:

Գրեգոր Աթաբեկենց Բերկերեցիի եղբայրն ալ կը կոչուէր Մկրտիչ, որ եղու վարդապետ եւ վերջապէս Առաջնորդ Արզելանի վանքին: Առաջին անգամ կը յիշուի 1432էն Մաշտոցի մէջ «Եւ գործգոր դպիրն ... եւ գեղաբայրն իւր զՄկրտիչ մանթ»: «Մոնթ» կը նշանակէ «աշկերտ»: Գրեգոր կը յիշէ զինքը մեր թիւ 65 Աւետարանին մէջ «գեղաբայրն իմ զՄկրտիչ»: 1466ին Գրեգոր Աթաբեկենց Բերկերեցի կը գրէ Երեւանի 9858 Աւետարանը Մինաս Մաղկողի Համար ի Արզելան եւ կը յիշուի «զՄկրտիչ վարդապետն մեր զԱլբէկնցն», որ պէտք չէ չիօթել Գրեգորի եղբոր հետ: Այս վկայութիւնը հաւանաբար Մինասի կողմէ է եւ կապ չունի Գրեգորի եղբոր հետ: Ալբէկենց Մկրտիչ վարդապետն ուսուցիչն էր Մինաս Մաղկողի, սակայն ո՛ր Գրեգոր Բերկերեցիի, ինչպէս կը յիշուի Լ. Խաչիկեանի «Յիշատակարաններ»ու (ԺԵ Դար) Գ. Հատորի անձնանուններու թիւ 39ին Մկրտիչը:

Մկրտիչ Աթաբեկենց, զիւրութեան Համար զինք այդպէս պիտի կոչենք ասկէ վերջ, 1464ին Երեւանի թիւ 3481 Շարակնոցին Համաձայն առաջնորդ էր Արզելանի վանքին: Շարականին յիշատակարանը կ'ըսէ. «Գրեցաւ սա ի յառաջնորդութիւն սուրբ ուխտիս Յովանէսի եւ Մկրտիչ մեծ րաբաւնապետի» ի Արզելան: 1470ին Յովհաննէս Մանկասարենց կը գրէ Երեւանի թիւ 9739 Շարակնոցը «Երջանիկ րաբաւնին զՄկրտիչ Արզիլանցի»ի Համար «որ հաստատուն յուսով, եւ անկեղծ հաւատով, առատաբաշխ տրոփ ետ գրել զսա յիշատակ հոգայ իւրոյ, եւ րաբապաշտ ծնօղացն իւրոց՝ հօրն Աթաբեկին եւ մօրն, եւ հարազատ եղբորն՝ ի մաստուն կրօնաւորին Գրեգոր վարդապետին» որ Բերկերեցին է: 1473ին Երեւանի 5067 Աւետարանը Կարապետ գրէի Բերկերի մէջ կը գրէ, յիշելով «յառաջնորդութիւն Մկրտիչ քաջ եւ արի րաբաւնապետին, եւ ի հայրապետութեանն տէր Յովանէս արքիսկպոսի (այսպէս)»: 1475ին, Խախապէս Կարնոյ Ս. Աստուածածնայ եկեղեցիին Աւետարանը որ այժմ Պոստընի Ժողովոյ. Գրադարանը կը գտնուի, իր եղբայրը՝ Գրեգոր Բերկերեցի գրած է հաստատածաբան և քաջ հետորն եւ մեծ րաբաւնապետ Մկրտիչ

տիչ» վարդապետի Համար, եւ քէշ վերջ կը յիշուի գործնալ «յառաջնորդութիւն տէր Յովանէս արքիսկպոսի, եւ Մկրտիչ վարդապետի ստացողի Աւետարանիս»: 1478ին Գրեգոր Բերկերեցի իր գրած Շարակնոցին մէջ կը յիշէ իր եղբայրը «յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս տէր Յովանէս հեգաեագի արքիսկպոսի, եւ Երջանիկ եւ արի առաւածաբան Մկրտիչ վարդապետի՝ հարազատի իմոյ», Կարապետ Բերկերեցի եղած է աշակերտ Մկրտիչի եւ Գրեգորի: Ասիկա կը հաստատէ իր վկայութեամբ 1480ին գրուած Երեւանի թիւ 2711ի յիշատակարանին մէջ, ըսելով. «Զվարդապետն իմ գործգոր Բերկեցիցն, եւ գեղաբաւ եղբայրն իւր զՄկրտիչ, որ է քաջ հրեւտար»: 1488ին Երեւանի 4805 Ծաղոցին յիշատակարանին մէջ Յովհաննէս կը յիշէ «գործիցս երջանիկ եւ տիեզերալոյս վարդապետն զՄկրտիչ եւ գեղաբայրն մօրս գործգոր քաջ քարտօղարն՝ զուսուցիչն իմ, որ փայլեմ իբրեւ գարեգանի ի միջաւրէի ի յերկիրս Տարբերունի, որ այժմ կոչի Բերկի»: 1497էն Շարակնոց մը որ այժմ իւր թիւ 2068 Պերլիի Գերմանական Պետական Մատենադարանին հաւաքման մաս կը կազմէ, գրուած եւ ծաղկուած է համբաւաւոր Յովսէփի Աղթամարցիէ, որ ուսուցիչը եղած էր Գրեգորիս տաղասաց-ձաղկող Կաթողիկոս Աղթամարցիի: Յովսէփ, որ աշակերտած էր Կարապետ Բերկերեցիի, այս Շարականը գրած է Արզելան «ի յառաջնորդութեան սուրբ ուխտի Մկրտիչ մեծ րաբաւնոյ: Եւ հազիւագարդ Երկսկպոսի Տէր Ստեփաննոսի որ այս մինամ է որ ամենեցուն միաբանալ յուղտրիկցին ի քաղաքն վաղարշապատ հրամանաւ մեծի րաբաւնապետին Մկրտչի. եւ ետուն անիլ առ ի յառաջնորդութիւն իւրեանց. զոր տէր աստուած պահեցէ զսայ յամենայն հրեւորից չարին: այլ եւ ի հրապետութեան քարեղաբայն եւ մաքրամալիս կրամաւորի Մկրտիչ սրբապրի»: Որոշ է որ Յովհաննէս արքեպիսկոպոս վախճանիչ է եւ Մկրտիչ րաբունի վանքին առաջնորդը ընդհանուր հաւանութեամբ իջմիծնէն (վաղարշապատ) զրկեր է Տէր Ստեփաննոս եպիսկոպոսը՝ որպէսզի օծուի (արքեպիսկոպոս) եւ առաջնորդական պաշտօնին անցնի: Կ'երեւի

Թէ վանքը ունէր երկու առաջնորդներու վարչաձև՝ ինչպէս ուրիշ վանքեր: Առաջնորդ Մկրտիչ վարդապետ երբ մեռաւ 1439-ին, կ'երեւի Թէ վանքին առաջնորդութիւնը մնաց Յովհաննէս արքեպիսկոպոսի ձեռքը, որ 1464էն շատ առաջ իրեն աթոռակից առած է Մկրտիչ վարդապետ Աթաբէկինց Բերկրեցի: Տէր Յովհաննէս արքեպիսկոպոս 1478էն վերջ առեն մը կը վարձանի, քանի որ այլեւս իր անունը չի յիշուիր Մկրտիչ Աթաբէկինցի հետ միասին: Վերջապէս 1497, աւելի ճիշդ՝ 1496ին, կ'որոշուի Տէր Ստեփաննոս եպիսկոպոսը բնտրել եւ օծել աթոռակից առաջնորդութեան պաշտօնին համար: Արդարեւ 1498ին Կարապետ Բերկրեցի Երեւանի Թիւ 2445 Շարակնոցին մէջ կը յիշէ «քաղ բարեմապետին Մկրտիչ վարդապետի եւ Ստեփաննոս արքեպիսկոպոսի»:

Իսկ այժմ կ'ուզեմ ներկայացնել Միւսսը, որուն մասին մեր Թիւ 65ի յիշատակարանին մէջ Գրիգոր Աթաբէկինց Բերկրեցի գրելը կը գրէ. «Յիշել ի քրիստոս ազայնեմ գրարի կրամնաւորն զՄիմա. որ Երիմեթինն իր եղանգեղանգ գովումով ցարդաքանց գաւեստարմա»։ Սակայն մեր Թիւ 65 Աւետարանին գրութեան՝ 1439ին՝ եօթր տարի առաջ, 1432ին, Մաշտոցի մը յիշատակարանին մէջ կը յիշուի «մանկ զիդգեւոր արդեաւ կրս (Կարապետ քահանայ գրչին) իմ զՄիմա դպիրն, որ գգիրս ծաղկեաց» (չնոտարք Հայոց, Թիւ 102): Այս Մաշտոցը գրուած ըլլալով Արճէշ, իրաւունք ունինք խորհելու որ Միմա դպիր հոն ալ ծաղկած է, եւ կ'երեւի Թէ հոն ստացած է իր ճաղկողի կրթութիւնը: Միմա Մաղկող գրչին Արճէշ էր 1433ին երբ Երեւանի Թիւ 5172ը կը գրուէր նոյն Կարապետ քահանայէ: Այս Աւետարանըն ալ ծաղկուած Միմասէ, ունի սա յիշատակութիւնը. «զՄիմա ծաղկազ եւ գծմազս իմ յիշեցեմ ի քրիստոս»։ Անկի վերջն է որ պիտի պիտանք որ իր հայրը կը կուսէր Մաթթուս (արաբերէն «հնճուած», բառ Աճառանի), իսկ ժայրը՝ Մըրմեթիք:

1432ին զգալիքն Միմա Մաղկող հաւաքար 15 տարեկանին զգալիք էր որով ծնած ըլլալու է մօտաւորապէս 1417ին: Թէ՛ տաղանդաւոր եւ Թէ՛ բազմաբեղուն, մեծաթիւ մեղադիրներ ծաղկած է եւ հասցուցած

աշակերտներ: 1439ին ծաղկեր է իմ հաւաքման Թիւ 65ը, ուր ակներեւ է իր տաղանդը: Ան հոն կ'երեւի տիրապետող արուեստին եւ արհեստին: Ան Թէ՛ ընտիր մանրանկարիչ է եւ Թէ՛ սքանչելի ծաղկող: Թիւ 65ի Յովհաննէս եւ Պոռփորոնի միակշեան դունազգեմ ժանրանկարը գտնուելի օրինակ մըն է Միմասի տաղանդին, երեւակարութեան եւ կարողութեան: 1441ին Թովմա Մեծոփեցի կը գրէ Տիկին Գուլիաշէի համար Երեւանի Թիւ 3892 Աւետարանը, ուր կ'ըսուի. «Ձեղկելիւս զՄիմա ծաղկող յիշեցեմ ի քալին քրիստոս»։ 1445ին բազմաբեղուն գրել Յովհաննէս Մանկասարենց կը գրէ Աւետարան մը Արճէշ, որ «ծաղկեցաւ ի սուրբ ուխտս Մեծոփայ, ձեռամբ աստուածապատիւ. . . եւ Խիզանդի Միմա կրթմաւորի»։ Սրուեստէն դասելով, Միմաս այս հասուն շրջանին դրօնը ըլլալու է իմ հաւաքման Թիւ 49 Աւետարանը, ըստմանկար, որուն յիշատակարանը դժբախտաբար կորսուած է, սակայն Աւետման բողոքիչեան մանրանկարին տակ կարմաւ, բոլորգիր, կը կարդացուի. «զՄիմա ծաղկաւս յիշեցեմ ի քրիստոս»։ Այս Թիւ 49ի մանրանկարներու զեղեցկութիւնն այնքան գրաւիչ է, որ Օննիկ Աւետիսեան իր մեծածաւալ Է շատ կարեւոր «Peinteur et Sculpteur Armenien» գործին մէջ չհասարակեց Աւետման եւ Մկրտութեան բնորոշագոյն մանրանկարները (էջ 95):

1452ին Վարդան գրէ Վանի մէջ գրուած Աւետարանին յիշատակարանին մէջ կը խնդրուի. «Յիշեցեմ ի քրիստոս զՄիմա ծաղկողն» (չնոտարք Հայոց, Թիւ 186): 1454ին Յովհաննէս Մանկասարենց Երեւանի Թիւ 6570 Աւետարանին մէջ՝ «զՄիմա գեղկելի մկարդս եւ ծնողն իմ յիշեցեմ ազայն ի քրիստոս»։ 1455ին Դաւիթ գրչի Երուսաղէմի Թիւ 3427 Աւետարանին մէջ՝ «զՄիմա մկարդս յիշեցեմ ի քրիստոս», Կարեւորագոյն յիշատակարան մըն է նոյն 1455ին գրուած Խաչատուր գրչի Փարիզի Ազգային Մատենադարանին Թիւ 18ին, ուր կ'ըսուի. «... եւ դարձեալ ազայն յիշել յաղաւթս ձեր ցտիկ Միմա քաջ կարաւորն, որ ցար եւ մնաց է Բիւսէլիէի եղգլեմկաւ առաջին մկարդին տապանակին, եւ է յա-

շակերտաց սրբոց վարդապետաց Թումային (եւ) Մկրտիչ Աւ(ր)բէկեան վարդապետին, եւ է բանիրուն եւ հոգիբնկալ որպէս զվարդապետն իւր ամենայն իմաստութեամբ եւ եւութեամբ ք(ա)հաւքն Խորայէլի, որ եւ զմեզ արժանի արար իւր ի ծառայութիւն. եւ հոգեւոր խրատական եւ եղբայրական սիրով սիրեաց զմեզ, եւ յոյժ ժամանակս կացաք ի միասին եւ վայելեցաք զնորա իմաստութիւն եւ զխրատն: Տէր Աստուած աւարիչն ամենայն արարածոց, որ զարդարէ զամենայն արդարեմ՝ ճշմարէտ լուսապայծառ պատմութեամբ եւ աստղային պսակաւ զարդարեցէ զտէր Միմաս Նազաշն, եւ ըզհայրն իւր Մայիքումն, եւ զմայրն զՄըքումնիքն եւ զամենայն արեան մերձաւորս իւր զկենդանին և զհանգուցեալսն ամէն»: 1456-ին Յովհաննէս Մանկասարենցի Երեւանի 5629 Աւետարանին մէջ կը խոյրուի. «Ո՛վ սուրբ մանգունգ նոր Սիոնի զՄիմաս նկարողըս յիշման արէք զիս արժանիս»: 1456-ին զանազան ժամանակակից Նշանաւոր գրիչներէ գրուած իմ թիւ 78 Մաշտոցիս, գրուած համբաւաւոր Ազարիա արքեպիսկոպոս Ապրակունցիի համար, ձեռնադրութեան միաւրջէն գեղեցիկ մանրամակարէն կապույտ յատակին վրայ սպիտակ եւ բոլորգորով՝ զՄիմաս նրկարողս յիշեցէք»: 1457-էն Յայրաւուրք մը, ժամանակին Թաւրիզ Սողոմոն Մելիք-Արքահամեստի պատկանող, Միմասէ ծաղկուած է ըստ Աճառեանի Թաւրիզի ցուցակին (Զ-39): 1458-էն Սաղմոս-Պատարագամատոց-Աղօթագիրք մը, Նիւ Եօրք Պր. Յարութիւն Հազարեանի պատկանող, կ'աղայէ: «ԶՄիմաս ծաղկողս յիշեցէք ի Քրիստոս»:

1460-էն Ճաւոց Երեւանի թիւ 982, Յովհաննէս գրչէ գրուած Արծկէ, կը վկայէ. «Եւ աղաչեմ յիշել ի տէր աստուած զանյաղք նկարող սորա զՏէր Միմաս սրբամեալ կրօնաւորն՝ զհազարասն եւ զհեզաւորին, զաղորմածն եւ զաղբատաւերն եւ զամենայն առաքինութեամբ զարդարեալն, որ յար եւ նման է Ազգէ կերպասադրօնին, որ Դ (չորս) տարի եղբայրական սիրով նախախնամեաց զմեզ ի յԱզգամար կղզիս»: Ուրոշ չէ թէ ե՞րբ պէտք է հաշուել այդ չորս տարին, այսինքն՝ 1460-ի նախօրոք չորս տա-

րին (1456-էն վերջի չորս տարին) թէ՛ անկէ որեւէ ժամանակ առաջ չորս տարի. Երեւանի 7627 Աւետարանը, գրուած Յակոբ գրչւրչէ, Աղթամար, Մուրատ ծաղկած է՝ որ յիշէ «Զտէր Միմաս աստուցիւն իմ յիշեցէք ի Քրիստոս»: 1461-ին Վարդան քահանայ Վան կը գրէ Նիւ Եօրքի Բերբանտ Մօրկընի հաւաքման թիւ 749 Աւետարանը, որուն ծաղկող կը յիշուի «ԶՄիմաս նկարող յիշեցէք ի բարին Քրիստոս եւ աստուած զձեզ յիշէ»:

1462-ին Յայրաւուր գրիչ Կոռուց անապատ կը գրէ Երեւանի 4883 Յայրաւուրքը, ուր պարզ յիշատակութենէ մը աւելի կայ Միմասի մասին. «Այլ եւ յիշեցէք յաղաքս ձեր զՄիմաս ծաղկաւոյն, որ յար եւ նման է Բերսէլիէի՝ զարդարաւորն տապանակին, եւ կուսութեամբն՝ Յեսուայ որդոյ Նաւեայ, եւ իմաստութեամբն՝ Սօղոմոնին, եւ զծնաւոյն իւր՝ Մաղթում եւ զՄըքումնիքն, եւ զմայրն զՍուրբ-Մելիքն, եւ զմայրն զՍուրբույն, եւ զկնքր քահանայն, եւ զամենայն արեան...»: Հոս առաջին անգամ կը ծանօթանանք Միմաս Նրկարողի Նութլու անուն քոյր մը ունեցած ըլլալուն: Ակոր կամ Յակոբ քահանայ գրեցէ իւր որդին ըլլայ: Նապար գրչէ գրուած, Արդեւան, 1464-ին, Երեւանի թիւ 3481 Շաբաղեցը կը յիշէ «զծաղկող վարպետն զՄիմաս կրօնաւորն»: Լէյդընի Համալսարանի OR. 5521 Շարակնոցը 1465-ին Աղթամարի մէջ վերստին նկարուած եւ ծաղկուած է Միմասէ, որուն համար կ'ըսուի. «Յիշեցէք ի Քրիստոս եւ զընչակաւոր եւ զանուանի նրկարողն ըզտէր Միմաս, որ նրկարեաց ըզաւոր տնայրիմակմա, որ կա ի սման»: 1466-ին ի Արդեւան Գրիգոր Աթաբէկեանց Բերկրեցի գրուած Երեւանի 9858 Աւետարանը գրուած է Նոյնիսկ Միմաս ծաղկողի համար. «...Ուստի եւ տեսեալ գտրա անմառ փրկագործութեան խորհուրդ, և զանմառի աւետիքն, եւ զանագին ապաւնայիքն՝ ամենախնամս եւ համարեղ գիտեալ կամն Միմաս ծաղկաւոյն, որ յար եւ նման է Բերսէլիէի նկարողին տապանակին, որ եւ աստացալ գալ ի հալալ և ի բրբռնազան վառտակոց իւրոց՝ յիշատակ իւր, եւ ծննաւոյն իւրոց՝ հարմ Մայիքումն եւ մարմ Մըքումն-Մելիքին, եւ քնքր խորհուրդ-Մելիք-

ֆին, և գաւակիմ Յակոբ կրանաւորին, և Դովլաթչիմ, և Բէնաւն իւրոյ ռաւազչիմ Յակոբ Կիլիսկապոսին, և Էմիրն մօրին Գուլշարին, և Գրիգոր կրանաւորին, և ամեւայն արեան մերձաւորաց իւրոց՝ կենդանեաց և ի իւրեանց իւրոց։ Արդ, ապ Վալշէֆ յամենառաւ սեղանոյս, լիակատար սրտիւ աստուած-ագորմի ասացէ՛ք Մինաս ծագկաւդին, և ամենայն վերագրելոցս, որ ի սմա գրեցաւ, ամէն»։

«Արդ որ մաշակէ՛ք յաստուածային բաւրաստանէս և գամեմայի սեղանէս, լի սրբտիւ աստուած-ագորմի ասացէ՛ք Մինաս ծագկաղին, և ծնաւդացն մօրին Մաթթաւին և Մըսըր-Մէլէֆին, և Յակոբ կրանաւորին, և ամենայն մերձաւորաց մօրին ամէն»։ Ուրեմն ունեցած է որդի մը՝ Յակոբ անուն կրանաւոր կամ ճահնայ։ 1467-ին Կարապետ գրչի Ռասան կը գրէ Երեւանի 6390 Աւետարանը, ուր կը յիշուի «ՋՄինաս քաղաքովք հօգի ամենայն մեղաւք ի լի մկարդ յիշեցէ՛ք ի քաթին Քրիստոս, և աստուած զանգ յիշէ իւր միւսամբամ գալուստն, ամէն»։ 1479ին Յովհաննէս Մանկասարենց ի Արճէշ Երեւանի թիւ 3427 Աւետարանը կը գրէ որուն մէջ կ'ըսուի. «Եթ Մինաս մկարդս յիշեցէ՛ք ի Քրիստոս» (Հաւանաբար «Հանդէս Ամսօրեայ», 1900, էջ 59, յիշուածը նոյն այս Աւետարանը ըլլայ)։ Երեւանի թիւ 5702 (1471էն) և թիւ 5067 (1473էն) կը յիշեն «Ջկարապետ մկարդ և գաւազնիցն իւր զՄինաս յիշեցէ՛ք ի Քրիստոս»։ 1475ին «աղբատ Յովսէփի» Համար Կարապետ գրչէ գրուած Երեւանի 5013 Աւետարանը, կը խորէր. «ՋՄինաս ամաքծան ծագկաղս յիշեցէ՛ք ի Քրիստոս»։ Նոյն այս տարին գրուած Աւետարանը որ այժմ կը պահուի Պոստընի Ժողովրդային Դրատունը, գրուած Գրիգոր Աթաբէկեանց Բերկրեցիէն, անտարակոյս կերպով ծագկուած է Մինաս ծագկողէ։ Օր. Սիբարփի Տէր Նիւսէսեան կը սխալի զայն գրչին՝ Գրիգոր Աթաբէկեանց Բերկրեցիի կողմէ ծագկուած նկատելով։ Գրիգոր ծագկող չէ եղած, այլ գրչի։

Հաւանաբար իր վերջին ծագկած ձեռագիրը 1487ին Յովհաննէս Մանկասարենցէ

գրուած Մաշտոցը ըլլայ, որ «ծագկեցաւ մատամբ Մինաս ըմտիւր Բանամայի»։ Իրմէ ծանօթ է նաեւ անթուական ծագկեալ ձեռագիր մը։ Լալայեանի Վասպուրականի ցուցակին թիւ 216 Աւետարանը գրուած է Ջաքարիա Աղթամարցիի կաթողիկոսութեան շրջանին և զի քաղաքաւորքեան Ջրհանշաղ Գանին»։ Այս Գարա-Գօյունլու ցեղէն զանը գահակալեց 1437-1464, որով Ջաքարիա կաթողիկոսը Ջաքարիա Գ. ղ պէտք է ըլլայ, որ կաթողիկոսեց 1434էն 1464։ Արդ, որոշ է որ այս գրչութիւնը կատարուած կ'ըլլայ 1437էն 1464ի միջև տարին մը։ Լալայեանց կը վկայէ որ մանրանկարներուն մէկուն տակ յիշատակագրուած էր. «ՋՄինաս մկարդ մկարդս յիշամ արծանի արարէ՛ք և Աստուած զանգ յիշէ»։

Մինասի արուեստը ակնբախ նկարագիր ունի և հետաքննարկ կարելի է զինք ճանշնալ՝ անգամ մը իր յատկանիշները ուսումնասիրելէ վերջ։ Իր արուեստը երթաւսարդական տարիներուն ունէր թարմութիւն և յանգնութիւն, աւելի յետոյ խրճողուցաւ ոճաւորեալ, շատ անգամ անկաւրեւոր զանրով և մանրամասնութիւններով, բնութարարական թանձր, անոգ զոյնեղով և ոսկիով, որոնք սակայն երբեք իր տաղանդին երթաւսարդական շրջանին գրաւութիւնն ու զեղեցիկութիւնը չէին կրնար փոխարինել։ Իր արուեստին բոլոր շրջանին ալ, հակառակ իր պատկերադրական շարադրութեան բաւական խնդրելով ըլլալուն, իր գործերը զարմանալիօրէն դիտողին հաճելի և անպայման գրաւիչ կ'երեւին։ Կը սիրէ կարմիրի երանգներ, յաճախ թաքմանան մը և ոչ շատ մաքուր մանրակապ գոյն մը։ Զով կապոյտ մը թէւ օ՛չ թափանցիկ, գեղին մը որ ոսկէն աւելի լաւ կը գործածէ։ Սակայն ոսկին հնազանդէ իր տարիքին հետ կ'աւելնայ, կարծես իր մանրանկարներով դարձել չկարենալու վախով դիտողը շուցնելու ցանկութեամբ։ Սակայն ոչ մէկ կերպով կարելի է տարակուսել որ Ժն Դարու մեր մանրանկարչութեան խաղաղոյն վարպետներէն մէկն է, տաղանդաւոր։

Թ. ՔԻՐՈՍԵԱՆ